

ความคิดเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ในพุทธปรัชญาเถรวาท

ความหมายของคำว่า "โพธิสัตว์"

คำว่า "สัตว์" ในความหมายพุทธปรัชญา หมายถึงสิ่งที่มีชีวิตทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ สัตว์เครื่องนาค สัตว์ในอบายภูมิ หรือเทวดาในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ไม่ได้หมายถึง สัตว์เครื่องนาคตามที่เข้าใจทั่วไปเท่านั้น คำว่า โพธิสัตว์ มาจากคำว่า โพธิกับ สัตว์ ซึ่งแปลโดยใจความว่า หมายถึงสัตว์ที่มุ่งบำเพ็ญบารมี เพื่อตรัสรู้เป็นพระอรหันต์พระสัมมาสัมพุทธ ซึ่งการจะเป็นพระอรหันต์พระสัมมาสัมพุทธนี้ บุคคลจะต้องบำเพ็ญบารมี 10 อย่างคือ

ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ชันติบารมี
สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี

เมื่อบำเพ็ญบารมีครบ 10 อย่าง หรือทศบารมีครบบริบูรณ์แล้ว ก็จะได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันต์พระสัมมาสัมพุทธ

ความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์

ในพุทธศาสนาเถรวาท ความคิดเรื่องโพธิสัตว์ เป็นความคิดที่สำคัญอย่างหนึ่ง พระโพธิสัตว์ เป็นบุคคลที่ยังไม่รู้แจ้งในสังขารมอันนำไปสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์ทองแสวงหาความรู้ต่อไป ในชาติสุดท้ายช่วงที่จิตวายเป็นพระโพธิสัตว์ได้แก่ช่วงของชีวิตก่อนการตรัสรู้ การเป็นพระโพธิสัตว์สิ้นสุดลงเมื่อได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธ

ธรรมต่าง ๆ ที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญได้แก่ โพธิปักขิยธรรม การเจริญอิทธิบาท 4 และ สติปัฏฐาน 4 เพื่อให้จิตได้ตั้งมั่น ซึ่งจะเป็นเหตุให้ได้สมาธิบรรลุโพธิญาณ

ตามพระคัมภีร์ของพุทธปรัชญาเถรวาท การเป็นพระโพธิสัตว์อาจกล่าวได้ว่า
 4 เริ่มขึ้นเมื่อบุคคลตั้งปณิธานปรารถนาพุทธภูมิและเริ่มบำเพ็ญบารมีที่จะนำไปสู่การตรัสรู้
 เป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธะ แต่จะเรียกว่าเป็นพระโพธิสัตว์โดยสมบูรณ์ก็ต่อเมื่อได้รับ
 พยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งแล้ว ในช่วงที่ยังไม่ได้รับพยากรณ์จาก
 พระพุทธเจ้า ผู้ที่ตั้งความปรารถนาเพื่อบรรลุพุทธภูมิอาจจะเกิดความท้อถอยแล้วล้มเลิก
 ความปรารถนานั้นเสียก็ได้ แต่เมื่อได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าแล้ว ย่อมแสดงว่า
 ผู้นั้นได้ดำเนินมาถึงขั้นที่มีความหนักแน่น มั่นคง ไม่มีการหวนกลับ หรือเลิกล้มความ
 ตั้งใจอีกต่อไป

การตั้งปณิธานของพระสาวกและพระปัจเจกพุทธเจ้า

ปณิธาน คือการที่บุคคลตั้งความหวัง แสดงความปรารถนา หรือแสดงความ
 มุ่งมั่นที่จะบำเพ็ญบารมี เพื่อที่จะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การที่บุคคลได้ตั้งปณิธานเช่นนี้
 เป็นการอธิษฐานหรือปฏิญาณตนว่า ตนจะดำเนินชีวิตด้วยการช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์
 ซึ่งการปฏิบัติตนเช่นนี้เป็นการ แสดงถึง ความกรุณาของพระโพธิสัตว์

คัมภีร์พุทธวงศ์¹ ได้กล่าวเกี่ยวกับเรื่องปณิธาน ไว้ว่า "เราบรรลุ
 สัพพัญญูญาณ จักให้ชนหมู่มากชามพันควายเป็นผู้เห็นกำลังของตนเอง ด้วยอภีการะของ
 เรา เราจักตัดกระแสแห่งสังสาระ ข้อคภพทั้งสาม ขึ้นสู่ธรรมนาวา แล้วจักให้โลก
 พร้อมทั้ง เทวโลกถึงความหลุดพ้นด้วย"

จะเห็นได้ว่าการตั้งปณิธาน คือการที่บุคคลได้ตั้งความกรุณาคอยคิดที่จะช่วย
 เหลือผู้อื่น ความคิดนี้จะเกิดขึ้นก่อนการตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแต่ในคัมภีร์เถรวาท
 พระพุทธเจ้าจะทรงแสวงหาทางแห่งสันติ ทางแห่งความหลุดพ้นเป็นจุดหมายสำคัญ
 ไม่ได้ให้ความสำคัญในเรื่องความกรุณาหรือการช่วยเหลือผู้อื่น ต่อเมื่อบุคคลผู้บำเพ็ญบารมี
 ได้ตรัสรู้แล้วจึงจะเกิดมีความเมตตากรุณา อบรมสั่งสอน เทศนา ให้ความช่วยเหลือ
 มาลงมนุษย์ในภายหลัง การตั้งปณิธานในเถรวาทจึงเป็นเรื่องที่บุคคลกระทำด้วยความดี
 ในช่วงระยะเวลาต่าง ๆ กันเพื่อความหลุดพ้น บรรลุจุดหมายเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

¹คัมภีร์ พุทธวงศ์ อยู่ในพระสุตตันตปิฎกขุททกนิกาย ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทั้ง
 หลายในอดีต

เป็นประเด็นสำคัญประการแรก แตกต่างกับการตั้งปณิธานในมหายานซึ่งจะเน้นความกรุณา หรือการช่วยเหลือผู้อื่นเป็นเรื่องสำคัญ พระโพธิสัตว์ในมหายานจะมีความมุ่งมั่นที่จะคอยช่วยเหลือบุคคลอื่นอยู่ตลอดเวลาในขณะที่ตนเองได้บำเพ็ญบารมีในช่วงระยะเวลาอันยาวนาน

อรรถกถาจริยาปิฎก¹ ได้กล่าวเกี่ยวกับเรื่องปณิธานไว้ว่า อภินิหารคือ มหากรุณาและอุปายโกศลที่จะช่วยเหลือผู้อื่น ดังข้อความว่า

เมื่อเราได้แล้ว	จะให้ผู้อื่นข้ามพญาควย
เมื่อเราหลุดพ้นแล้ว	จะให้ผู้อื่นหลุดพ้นควย
เมื่อเราฝึกตนเองแล้ว	จะฝึกผู้อื่นควย
เมื่อเราสงบแล้ว	จะให้ผู้อื่นสงบควย
เมื่อเราบริณีพพานแล้ว	จะให้ผู้อื่นบริณีพพานควย ²

ในการตั้งปณิธานจะเน้นเรื่อง การมีปัญญาและกรุณาเป็นสำคัญ ปัญญา และกรุณานี้ จะเป็นความรู้ที่บุคคลจะตัดตนเองออกจากกระแสสังสารวัฏ และปัญญา และกรุณานี้ ในขณะที่เกี่ยวข้องกันก็จะทำให้บุคคลนั้นต้องมีวิถีชีวิตกลับเข้ามาเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏอีก ทั้งนี้เพราะมีความมุ่งมั่นจะช่วยเหลือผู้อื่นให้สามารถหลุดพ้นควย

ในอรรถกถาจริยาปิฎก ได้กล่าวว่า การที่บุคคลมีปัญญาจะทำให้บุคคลนั้นได้ ตระหนักถึงความทุกข์ของผู้อื่น ได้สามารถรู้แจ้งเห็นจริงว่าสรรพสัตว์ทั้งหลายล้วนเสมอกัน ในเรื่องของทุกข์ ทุกชีวิตเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ค้ำค้ำกันหมดทั้งสิ้น จากการรู้แจ้งเห็นจริงดังนี้จึงทำให้บุคคลนั้นเกิดมีความกรุณา ความคิดที่จะคอยช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ ยอมให้ตนเองต้องรับทุกข์ โดยการเข้ามาเวียนว่ายในสังสารวัฏ เพื่อพยายามคอยช่วยเหลือผู้อื่นต่อไป

¹ คัมภีร์ที่อาจารย์ทางพุทธศาสนา ไคร่จนาขึ้นเพื่ออธิบายความหมายของคำ, ความและขอธรรมะในจริยาปิฎก

² CpA. p 282 อ้างในประพนธ์ อัครวิรุฬหการ, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ เถรวาทและคัมภีร์มหายาน" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 217.

ผลของการตั้งปณิธาน หรือ อภินิหาร¹

ในการที่บุคคลใดตั้งปณิธานหรือมีอภินิหาร จะทำให้บุคคลนั้นได้รับผลคือ มีคุณธรรมบางประการได้เกิดขึ้นแก่ตนเอง หรือเกิดกรรมปรากฏ กรรมที่จะเกิดขึ้นแก่บุคคลที่ตั้งปณิธาน มีดังนี้

1 ผล 4 กรรมข้อนี้จะทำให้บุคคลเกิดอภิวุฒิ ซึ่งหมายถึงจิตที่มีความชื่นชมยินดีในความมุ่งมั่นหรือความตั้งใจที่จะบรรลุโพธิญาณของพระพุทธเจ้า ซึ่งการที่เกิดภาวะความชื่นชมยินดีนั้นจะก่อให้เกิดเป็นกำลังของพระโพธิสัตว์ที่จะบำเพ็ญบารมีต่อไป ภาวะนี้จะเกิดขึ้นได้จากเหตุปัจจัยต่าง ๆ กัน คือ²

ก อัมมัตถิกผละ ความชื่นชมยินดีที่เกิดขึ้นจากการที่บุคคลศรัทธาเลื่อมใสในพระสัมมาสัมพุทธ ในกรณีที่พระมหาบุรุษเป็นผู้ที่เคารพในธรรมทั้งหลาย เป็นผู้ที่มีความละเอียดรอบาป เกรงกลัวต่อบาป

ข พาทิรผละ ความชื่นชมยินดีในอนุตตรสัมมาสัมโพธิ ซึ่งเกิดขึ้นเนื่องจากบุคคลนั้นมีจิตมุ่งมั่นต่อการทำงานที่จะช่วยเหลือผู้อื่น

ค อุบนิสสยผละ ความชื่นชมยินดีในอุบนิสสัย ลักษณะนิสัยของพระมหาบุรุษที่เป็นผู้รักษาควบคุมอินทรีย์ให้ดำรงมั่นอยู่ในสติ มีชาตุแห่นันบริสุทธี

ง ปโยคผละ ความชื่นชมยินดีในการถึงพร้อมของพระมหาบุรุษด้วยการปฏิบัติ ด้วยการทำให้แจ้งในโพธิญาณ

2 อัจฉริย 4³ กรรมข้อนี้เป็นกรรมอันน่าอัศจรรย์ของพระมหาบุรุษ บุคคลที่มีกรรมข้อนี้จะมีลักษณะดังนี้ คือ

ก มีความรักในสัตว์โลก ทุกชีวิตเปรียบดังเป็นบุตรของตนเอง

ข ไม่มีการยึดมั่นถือมั่นกับบุคคลนั้น ๆ แม้จะมีความรักในบุคคลนั้นก็ตาม

¹อภินิหาร หมายถึง ปณิธานมิได้แปลว่าการแสดงปาฏิหาริย์

²CPA. p. 288 อ้างในประพจน์ อัสววิรุฬหการ, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน", หน้า 221

³CPA. p. 289 เรื่องเดียวกัน, หน้า 224

- ค มีอชฌาสัย คือ ความน้อมนำใจที่จะปฏิบัติตนเพื่อนำประโยชน์สุขช่วยเหลือเกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลาย
- ง มีความพยายามที่จะสร้างเสริมพัฒนา พยายามฝึกฝนธรรมต่าง ๆ ที่จะเป็นเหตุนำไปสู่การหลุดพ้นเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

3 พุทธภูมิ 4¹ ธรรมข้อนี้เป็นธรรมที่จะเป็นพื้นฐานให้เกิดลักษณะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีดังนี้คือ

- ก อุตสาหะ หมายถึงความพากเพียรพยายาม อุตสาหะอย่างยิ่งที่จะทำให้เพ็ญโพธิสมภาร
- ข อุมมังคะ หมายถึงปัญญาที่แจ่มแจ้ง เห็นจริงที่เกิดจากการมีอุปายโกศลในโพธิสมภาร
- ค อวัตตะนะ หมายถึงการอธิษฐาน ความตั้งใจจริง ความมุ่งมั่น
- ง หิตจริยา หมายถึงเมตตาภาวนา และกรุณาภาวนา นั่นคือบุคคลที่มีลักษณะธรรมข้อนี้จะเป็นผู้ที่คิดสังสาร และคอยช่วยเหลือผู้อื่นอยู่ตลอดเวลา

4 อชฌาสัย 8² ธรรมข้อนี้จะทำให้บุคคลนั้นมีจิตใจน้อมนำไปสู่ภาวะความตั้งใจจริง ซึ่งมีดังนี้คือ

- เนกขัมมชฌาสัย เป็นความตั้งใจมั่นที่บุคคลจะหลีกเลี่ยงจากการเป็นชราวาส
- ปริเวกชฌาสัย เป็นความตั้งใจมั่นที่บุคคลจะอยู่อย่างสงบ
- อโลภชฌาสัย เป็นความตั้งใจมั่นที่จะไม่โลภ ละความอยากได้
- อโทสชฌาสัย เป็นความตั้งใจมั่นที่จะไม่โกรธ ไม่ประทุษร้าย
- อโมหชฌาสัย เป็นความตั้งใจมั่นที่จะไม่หลง ละอวิชา
- นิสสรณชฌาสัย เป็นความตั้งใจมั่นที่จะออกจากภพทั้งหลาย ไม่มีกัมมัน

¹CpA. p. 290 เรื่องเดียวกัน, หน้า 244

²CpA. p. 280 เรื่องเดียวกัน, หน้า 244

อุทารัชฌายัสัย เป็นความตั้งใจมั่นที่บุคคลจะทำคนให้บริสุทธิ์
 กรณารัชฌายัสัย เป็นความตั้งใจมั่นที่บุคคลจะคอยช่วยเหลือผู้อื่น

กรรมต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้นนี้จะเป็นสาเหตุปัจจัยให้บุคคลที่มีกรรมดังกล่าว
 ใค้บำเพ็ญบารมี หรือเป็นปัจจัยให้การบำเพ็ญบารมีของบุคคลนั้นได้ประสบความสำเร็จ
 สมปรารถนาตามความมุ่งหมายที่ได้ตั้งปณิธานไว้

อานิสงส์แห่งกนิหารหรือการตั้งปณิธานของเถรวาทบาลี

ในเถรวาทบาลี ได้กล่าวถึงการตั้งปณิธานไว้ว่า เมื่อบุคคลใดใดมีการตั้ง
 ปณิธานและปฏิบัติตามปณิธานที่ตั้งไว้ จะได้รับผลจากการปฏิบัติดังต่อไปนี้ คือ

- เป็นผู้ถึงพร้อมด้วย ความยิ่งใหญ่อย่างที่สุด
- เป็นผู้ทำปัญญาให้เต็ม เป็นผู้ทำกุศลให้เต็ม
- เป็นผู้นำมาซึ่งความสุข เป็นผู้ควรแก่การบูชา
- เป็นบุญเขตอันไม่มีสิ่งอันเสมอ
- ไม่บังเกิดในฐานะที่อาภัพสิ้นแบบประการ
- ไม่เกิดเป็นคนตาบอด ไข้ บำ หรือเป็นงอย
- ไม่เกิดในทองทาลี
- ไม่เป็นมิจจาติฎฐิ ไม่เป็นเพศหญิง
- ไม่ทำอนันตริยกรรม
- ไม่เป็นโรคเรื้อน
- ไม่เกิดเป็นเปรต
- ไม่เกิดในอเวจี โลกกันทรนรก
- ไม่เกิดเป็นพระยามาร
- ไม่เกิดในอสังขัตติพรหม สุททาวาสพรหม อรูปภูมิ
- ไม่เกิดในจักรวาลอื่น¹

การบำเพ็ญกรรมของพระโพธิสัตว์

กรรมที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญซึ่งเป็นไปเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าหรือความเป็น
 นิตยโพธิสัตว์ ผู้เพียงต่อ อนุตรสัมมาสัมโพธิ คือการบำเพ็ญบารมี แต่ก่อนที่พระโพธิสัตว์
 จะบำเพ็ญบารมีอย่างแท้จริงนั้น พระโพธิสัตว์ก็จะต้องบำเพ็ญกรรมต่าง ๆ ซึ่งรวบรวม

¹ CPA. p 330 เรื่องเดียวกัน, หน้า 289

เป็น 3 หมวดด้วยกัน ได้แก่

1. ธรรม อันเป็นจุดหมายหรือปัจจัยพื้นฐาน ที่เป็นส่วนผลักดันหรือสร้างเสริมให้เกิดความคิดที่จะเป็นพระโพธิสัตว์ ธรรมนี้ ได้แก่ โภชหรือปัญญา หรือความรู้ของพระพุทธเจ้า และความกรุณา คือความคิดที่จะช่วยเหลือผู้อื่น ธรรมทั้ง 2 นี้คือปัญญาและกรุณานั้นจะเป็นแกนกลางของธรรมทุกอย่างที่พระโพธิสัตว์จะบำเพ็ญในเวลาต่อไป

2. ธรรมต่าง ๆ ที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญในช่วงระยะเวลาของการตั้งปณิธาน ซึ่งได้แก่ พละ 4 อัจฉริยะ 4 พุทธภูมิ 4 อัชฌาสัย 8 เป็นต้น

3. ธรรมที่แสดงออกให้เห็นถึงแนวความคิดเรื่องปัญญาและกรุณา นั่นคือการที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมี ได้แก่ ทศบารมี มีทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา

ความทรงสนะของฝ่ายเถรวาท เมื่อพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญทศบารมีครบบริบูรณ์เต็มเปี่ยมแล้ว ในชาติสุดท้ายพระโพธิสัตว์ก็จะเสด็จออกบรรพชา เมื่อได้บรรพชาแล้วก็จะได้บำเพ็ญพรหมจรรย์ ประพฤติปฏิบัติธรรมทั้งหลาย เช่น โพธิปักขิยธรรม เป็นต้น หลังจากนั้นจึงจะโคตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

บารมี

ในคัมภีร์พุทธวงศ์ คัมภีร์จริยาปิฎก ได้กล่าวถึงบารมีไว้ว่า บารมีเป็นโพธิสมภาร คือเครื่องมือที่นำไปสู่โพธิ์ บารมีเป็นพุทธการกกรรม คือธรรมที่จะทำให้บุคคลผู้บำเพ็ญแล้วได้เป็นพระพุทธเจ้า บารมีเป็นโพธิปาวนธรรม คือธรรมที่จะทำให้บุคคลที่บำเพ็ญได้เจริญเต็มที่ในโพธิ์

ความเป็นมาของความคิดเรื่องบารมี

เรื่องราวของการบำเพ็ญธรรมของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ครั้งอดีตชาติ ซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์คังเคิม จะมีอยู่ในลักษณะสูตร เรื่องราวในสูตรนี้จะกล่าวถึงมหาบุริสลักษณะและเหตุปัจจัยที่จะได้ลักษณะเหล่านั้น ในลักษณะสูตรจะกล่าวถึงบุริสลักษณะว่าเป็นผลที่เกิดขึ้นได้จากการบำเพ็ญคุณความดีหลายประการ ซึ่งสรุปได้เป็นแนวทางดังนี้คือ

- 1 การบำเพ็ญทาน การรักษาศีล ซึ่งการบำเพ็ญธรรมดังกล่าวนี้จะมีลักษณะคล้ายกับธรรมะที่มีอยู่ในกุศลกรรมบถ 10
- 2 การแสดงความกรุณา เป็นผู้เห็นใจผู้อื่น ไม่มุ่งร้ายต่อผู้อื่น มีจิตคิดที่จะคอยช่วยเหลือผู้อื่นอยู่เสมอ
- 3 ความมุ่งมั่น มุมนานะ มีความตั้งใจแน่วแน่ที่จะเสาะแสวงหาความรู้

ลักษณะของธรรมที่กล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นได้ว่าเป็นความคิดที่ใกล้เคียงกับธรรมะที่ได้รับการรวบรวมขึ้นเป็นบารมีในเวลาต่อมา

ลำดับของการบำเพ็ญบารมี

แต่แรกเริ่ม การบำเพ็ญบารมีไม่ได้คำนึงถึงการบำเพ็ญเป็นลำดับ แต่ต่อมา ก็ได้เกิดความคิดในเรื่องการบำเพ็ญบารมีให้เป็นไปตามลำดับก่อนหลัง ทั้งนี้เพื่อจะได้ให้เข้ากับแนวการปฏิบัติธรรมของระบบไตรสิกขา ลำดับของการบำเพ็ญบารมี จึงมีดังนี้คือ

- 1 อธิษฐานบารมี
- 2 ทานบารมี
- 3 ศีลบารมี
- 4 สัจจบารมี
- 5 เนกขัมมบารมี
- 6 วิริยบารมี
- 7 ขันติบารมี
- 8 เมตตาบารมี
- 9 อุเบกขาบารมี
- 10 ปัญญาบารมี

อย่างไรก็ดี ได้มีแนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องลำดับของการบำเพ็ญบารมีเป็น

3 กลุ่มคือ¹

¹ ประพจน์ อัครวิรุฬหการ, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เวรวัตและคัมภีร์มหาธาน", หน้า 287

- 1 การบำเพ็ญบารมี ไม่จำเป็นต้องบำเพ็ญตามลำดับ จะบำเพ็ญบารมีใดก่อนหลังก็ได้
- 2 การบำเพ็ญบารมี ต้องบำเพ็ญให้เป็นไปตามลำดับ โดยที่**ต้อง**บำเพ็ญบารมีแรกให้เต็มเปี่ยมบริบูรณ์เสียก่อนแล้วจึงจะบำเพ็ญบารมีอื่นต่อ ๆ ไป
- 3 การบำเพ็ญบารมีทุกบารมีไปพร้อม ๆ กัน แต่ในแต่ละช่วงของการบำเพ็ญ จะมีลักษณะของบารมีอย่างหนึ่งปรากฏเด่นเห็นชัดออกมาเป็นพิเศษกว่าบารมีอื่น ๆ

ลักษณะการบำเพ็ญบารมีในพุทธปรัชญาเถรวาท

1 ทานบารมี ทานหมายถึงการให้ ผู้ที่เป็นพระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญความดีในค่านทานบารมี โดยการบริจาคสิ่งของต่าง ๆ ให้บริบูรณ์ การให้ในที่นี้มีความหมายครอบคลุมไปถึง การเสียสละซึ่งทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นของตน

คัมภีร์พุทธวงศ์¹ ได้เปรียบลักษณะการให้ไว้ว่า "บุคคลจะต้องให้บริจาคหรือสละออกไปให้เหมือนกับหมอน้ำที่บรรจุน้ำเต็มได้ถูกคว่ำลงคังนี้ แสดงให้เห็นว่าการให้หรือการบำเพ็ญทานบารมีจะต้องกระทำด้วยการบริจาคหมดไม่มีสิ่งใดเหลืออยู่อีก"

การให้ทาน หรือการสละสิ่งของต่าง ๆ นี้ บุคคลผู้กระทำจะต้องมีเจตนาประกอบด้วยกรุณาและอุบายโกศลในการบริจาคสิ่งของ อุปกรณต่าง ๆ การกระทำที่มีเจตนาคังกล่าว จะเรียกว่าทานบารมี ในอรรถกถาจรยยาปิฎก ได้กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีว่า "จะต้องกระทำโดยมีกรุณาและอุบายโกศลควบคุมการกระทำไปด้วยเสมอ"²

¹ พุ. พุทธ. 33/2/364

² CPA. p. 280 อ้างในประพนธ์ อัสวีรุฬหาร, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน", หน้า 289

อรรถกถาจริยปิฎก¹ ได้จำแนกทานเป็น 3 ประเภทด้วยกันคือ

- 1 อามิสทาน การสละ การบริจาค การให้ สิ่งของอุปกรณ์ต่าง ๆ
- 2 อภัยทาน การให้ความเป็นมิตร ให้อภัย ไม่เบียดเบียนผู้อื่น
- 3 ชรามทาน การให้ธรรมเป็นทาน การชี้แนะ สั่งสอนแสดงธรรมแก่ผู้อื่น

โดยวิธีการของการบำเพ็ญทาน จากลักษณะของวัตถุหรือสิ่งที่เป็นที่ตั้งของทาน ทำให้แบ่งลักษณะของทานออกเป็น 2 ประเภท คือ

- 1 พาทิรทาน คือทานที่มีของหรือวัตถุที่ให้ เป็นของนอกร่างกาย
- 2 อัชฌัตติกทาน คือทานที่มีของหรือวัตถุที่ให้ เป็นร่างกายของตนเอง

พาทิรทาน เมื่อพระโพธิสัตว์จะให้พาทิรทาน จะต้องมียุทธการพิจารณา ดังนี้คือ

- 1 ของหรือวัตถุที่จะให้ จะต้องเป็นของที่คั่งงาม มีคุณประโยชน์
- 2 เมื่อจะทำการสละ บริจาค หรือทำการให้ของรู้จักให้ ให้พอเหมาะ พอดควรแก่ของที่มีอยู่ ให้สิ่งของที่ควรแก่ศฤงคาร แก่ศฤงคาร ของควรแก่บรรพชิต แก่บรรพชิต เมื่อจะให้ผู้ใดต้องเป็นผู้มีเมตตา เจรจาไพเราะ กับผู้ที่จะรับก่อน ผู้ให้จะต้องไม่ถูกผู้รับหรือผู้ขอ และถ้าสิ่งที่จะถูกมอบให้ผู้อื่นเป็นลูก เมียหรือบ่าวไพร่ บุคคลเหล่านั้นจะต้องยินยอมเสียก่อน ผู้ให้จึงจะสามารถบริจาคหรือเสียสละให้ผู้อื่นได้²

อัชฌัตติกทาน ทานชนิดนี้มีอยู่ 2 อย่าง คือ

- 1 การยอมตนให้เป็นทาส ให้กำลังกาย ให้แรงกาย การรับใช้
 - 2 การยอมเสียสละอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายและการเสียสละชีวิต
- อัชฌัตติกทานมีวิถีทางของการปฏิบัติเหมือนพาทิรทาน แต่มีข้อที่พึงพิจารณา

¹ CpA. p. 305 เรื่องเดียวกัน, หน้า 290

² CpA. p. 303-304 เรื่องเดียวกัน, หน้า 291

เพิ่มเติมว่า การกระทำอันผิดกฎหมายเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ของผู้ขอเท่านั้น จึงจะเป็นทานประเภทนี้ ผู้ให้จะไม่มอบอรรถภาพ หรืออวัยวะของตนเอง แก่ หมุมาร หรือทเวคาผู้ร้ายซึ่งประสงค์จะเบียดเบียนผู้อื่น ผู้ให้จะไม่มอบ ทานนี้แก่ผู้ถูกบีบเข้า คนเสียสติเป็นบ้า การบำเพ็ญทานเช่นนี้จึงถือว่าเป็น สิ่งที่ทำโดยยาก

2 ศีลขารมี

คัมภีร์พุทธวงศ์ได้กล่าวไว้ว่า พระโพธิสัตว์จะต้องรักษาศีลประดุจจามรีรักษน ของตนยิ่งชีวิต จะต้องรักษาศีลในกาลทั้งปวง ดังจามรีรักษาขนหาง¹ จากแนวความคิดเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ในเถรวาท จะเห็นได้ว่าพระโพธิสัตว์ยังเป็นผู้ที่เกาะเกี่ยวกับ ทางโลก ในอรรถกถาจริยาปิฎก จึงได้แสดงศีลของพระโพธิสัตว์ไว้ 2 ประการ คือ

- 1 วาริตศีล คือศีลที่มีลักษณะการบำเพ็ญด้วยการงดเว้นการกระทำต่าง ๆ
- 2 จาริตศีล คือศีลที่เป็นความประพฤติอันดีงามเป็นข้อควรปฏิบัติ

วาริตศีล² พระโพธิสัตว์จะบำเพ็ญโดยการปฏิบัติดังนี้

- มีความรักในสัตว์ทั้งปวง ไม่เคยแม้จะฝันว่าทำร้ายสัตว์
- หากออกบวชเป็นบรรพชิต ก็เว้นเมถุนสังโยค หากไม่ได้ออกบวช ก็ไม่เกิดขบถกับภรรยาผู้อื่น
- พุคแต่วาจาสัตย์เป็นประโยชน์ น่าฟัง ประมาณในการพูดกล่าวธรรม ตามกาล
- ไม่โลภ ไม่พยาบาท ไม่พุกเท็จ ไม่พุกส่อเสียด ไม่พุกคำหยาบ
- ไม่เป็นมิจนาทิกุฎฐิ

¹ พุทธ. 33/2/304

² CPA. p 310 อ้างในประพนธ์ อัครวิรุฬหาร, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน", หน้า 295

วาริตตสีล¹ พระโพธิสัตว์จะบำเพ็ญโดยประพฤติกว้างขวางทั่ว ๆ ไป ดังนี้

- เป็นผู้กระทำความเคารพภักตยาณมิตรตามกาล
- เป็นผู้อุปัฏฐากมิตรเหล่านั้นตามกาล
- เมื่อฟังคำอันเป็นสุภาษิตแล้ว กระทำตามคำสุภาษิตนั้น ๆ
- เป็นผู้พรณาคณะของผู้กระทำความดี มีความอดทนต่ออาการกระทำไม่ดีของผู้อื่น ระลึกถึงความดีที่ผู้อื่นกระทำต่อตน อนุโมทนาในบุญของผู้อื่น ชื่นชมยินดีในการกระทำความดีของผู้อื่น เป็นผู้ไม่ประมาทในกุศลธรรม ในกาลทุกเมื่อ
- เป็นผู้ชมคนที่ควรชม ชมคนที่ควรชม
- เป็นผู้ตั้งใจที่จะศึกษาไตรสิกขา มีศีล สมาธิ ปัญญา

เมื่อพิจารณาคุณก็จะเห็นว่า วาริตตสีล มีลักษณะเป็นเบญจศีล คือข้อห้ามข้อใดข้อหนึ่ง ส่วนวาริตตสีล มีลักษณะเป็นเบญจธรรมคือ ข้อประพฤติกว้างขวางที่ควรปฏิบัติ

3 เนกขัมมบารมี ไต่ถามการที่บุคคลได้สละบ้านเรือนของตนเพื่อออกบวช คัมภีร์พุทธวงศ์² ไต่ถามถึงบารมีนี้ว่า บุคคลต้องหลีกเลี่ยงจากบ้านเรือน สละบ้านเรือน เพื่อแสวงหาความหลุดพ้นโดยไม่อาลัย เปรียบเหมือนคังกับคนต้องโทษถูกจำคุก เขาย่อมไม่พอใจ ติชของอยู่กับคังนั้น ต้องการพ้นไปจากที่จำขังนั้น เพื่อความเป็นอิสระ

เนกขัมมะ เป็นการที่บุคคลพยายามที่จะละภาระ วางภาระ ปล่อยวางสิ่งต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อที่จะได้สามารถตั้งสมความพร้อมในการที่จะได้บรรลุหรือสามารถได้พบกับภูมิธรรมชั้นสูง ๆ ขึ้นไป เนกขัมมบารมีจะทำให้บุคคลเกิดภาวะจิตในการที่จะหลีกเลี่ยงจากกาม หลีกออกจากภพ ทั้งนี้เพราะได้สามารถเห็นโทษเห็นภัยและทุกข์ในกามและภพ อย่างไรก็ตามการหลีกออกจากกามและภพของบุคคลนั้นจะเป็นไปด้วยจิตที่มีความกรุณาและอุบายโกศล³

¹ CPA. pp. 331-333 เรื่องเดียวกัน, หน้า 296

² พุ. พุทท. 33/2/304

³ CPA. p 280 อ้างในประพนธ์ อัครวิรุฬห์การ "การศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน", หน้า 237

4 ปัญญาบารมี ในคัมภีร์พุทธวงศ์ และคัมภีร์ชาดก มีลักษณะหมายถึง ความรู้ ความเฉลียวฉลาดมากกว่าการไต่ถามสมบัติ หรือญาณชั้นสูง

ในคัมภีร์พุทธวงศ์ ผู้ตั้งปณิธานหรือกระทำอธิหาร จะได้รับคุณสมบัติของอภิญา 5 แต่การบำเพ็ญปัญญาบารมี จะหมายถึงการที่บุคคลได้คบนักปราชญ์ เป็นผู้ฝึกฝนแสวงหา ความรู้ ตามไถ่เพื่อความรู้ได้เพิ่มเติมกว้างขวางยิ่งขึ้น¹

ในคัมภีร์พุทธวงศ์ ได้กล่าวว่า พระโพธิสัตว์ผู้ได้รับพยากรณ์จะต้องมีอภิญา 5 และพร้อมที่จะบรรลุนิพพานในชาตินั้น แต่พระโพธิสัตว์จะละโอกาสนั้นเสีย ทั้งนี้ เพื่อที่จะบำเพ็ญตนให้เข้าถึงพระสัพพัญญุตญาณเพื่อช่วยเหลือหมู่สัตว์อีกเป็นอันมาก

ที่กล่าวมาข้างต้นจะกล่าวถึงบารมีหลัก 4 ประการคือ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี และปัญญาบารมี ส่วนบารมีอีก 6 ประการที่เหลือได้แก่ วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี

อรรถกถาจริยาปิฎก ได้กล่าวเพิ่มเติมคุณสมบัติ 2 ประการ กำกับบารมีทั้ง 6 คือนั้นคือ กรุณาและอุบายโกศล ในการที่บุคคลจะบำเพ็ญอุบายโกศล คือปัญญาหรือ อุบายที่แยบคายที่จะช่วยให้การกระทำที่เป็นบารมีนั้นได้ผลบรรลุนิพพานหมาย

บารมีอีก 6 ประการที่เป็นบารมีเสริมบารมีหลัก 4 อย่างดังกล่าวแล้ว มีแนวทางปฏิบัติดังนี้คือ

1 วิริยบารมี² คือความพากเพียร ขยันหมั่นเพียร อุตสาหะ มานะ พยายามเป็นมูลเหตุเริ่มของการบำเพ็ญธรรมของพระโพธิสัตว์ วิริยบารมีจะเป็นเหตุให้ เกิดความอุตสาหะ ในการบำเพ็ญบารมี

¹ พุท. 33/2/305

² พุท. 33/2/305

2 ขันติบารมี¹ คือความอดทนทำให้เกิดความอดทน อดกลั้นต่ออุปสรรค ความยากลำบากต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นได้ในขณะบำเพ็ญบารมี

3 สัจจบารมี² คือการพูดจริง ทำจริงในสิ่งที่ตั้งใจไว้ ทำให้เป็นผู้ไม่ หลอกลวง

4 อธิษฐานบารมี³ คือความตั้งใจมั่นมุ่งมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ทำให้เกิดความ มั่นคง ไม่คลอนแคลน

5 เมตตาบารมี⁴ คือความปรารถนาให้ผู้อื่นมีชีวิตอื่นเป็นสุข ทำให้เป็นผู้ที่ คิดถึงประโยชน์สุขของผู้อื่นอยู่เสมอ

6 อุเบกขาบารมี⁵ คือการวางเฉย ปล่อยวางไม่ยึดมั่นถือมั่น ทำให้ไม่ เป็นผู้หัวงันไหวไปตามความดีและความชั่วของผู้อื่น

จะเห็นว่ากรบ่าบำเพ็ญบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท มีดังนี้คือ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี บารมี 4 อย่างแรกจะเป็นบารมีหลัก ส่วนบารมี 6 อย่างหลังจะเป็นบารมีเสริม รวมเป็นบารมี 10 หรือทศบารมี

ลักษณะบารมีในปรมาัตถ์นี้ อรรถกถาจารย์บัญญัติ ซึ่งเป็นผลงานของพระ พระธรรมปาละ ไก่กล่าวไว้ดังนี้

1 พุ. พุทช. 33/2/305

2 พุ. พุทช. 33/2/306

3 พุ. พุทช. 33/2/306

4 พุ. พุทช. 33/2/306

5 พุ. พุทช. 33/2/307

บารมี คือคุณความดีทั้งหลายที่พระโพธิสัตว์เข้าครอบครองแล้วด้วยพระกรุณา และอุปายโกศล คัมहा มานะ และทัญญูไม่อาจทำลายคุณความดีทั้งหลายเหล่านี้ได้¹

ลักษณะของบารมีที่เคนซัค คือการมุ่งช่วยเหลืออนุเคราะห์ผู้อื่นด้วยความกรุณา และปัญญา ได้แก่

- 1 ทานบารมี ได้แก่เจตนาที่จะบริจาคตนเองและสิ่งต่าง ๆ โดยมีกรุณา และปัญญา
- 2 ศีลบารมี ได้แก่การประพฤติทางกาย วาจา ที่มีความกรุณาและปัญญา ด้วยการงดเว้นสิ่งที่ควรงดเว้น สิ่งที่ไม่ควรกระทำ และในขณะที่เดียวกันก็มีความตั้งใจที่จะกระทำในสิ่งที่ควรกระทำ
- 3 เนกขัมมบารมี ได้แก่การที่ภาวะจิตคิดออกจากกามและภพ ทั้งนี้เพราะจิตได้สามารถเห็นโทษ ทุกข์ภัยของกามและภพทั้งหลาย ด้วยปัญญาและกรุณา
- 4 ปัญญาบารมี ได้แก่การที่สามารถรู้ถึงลักษณะทั่วไปและลักษณะวิเศษ คือรายละเอียดของธรรมทั้งหลาย โดยมีปัญญาและกรุณา
- 5 วิริยบารมี ได้แก่การช่วยชวนช่วยที่จะกระทำประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วยกาย และใจโดยมีปัญญาและกรุณา
- 6 ขันติบารมี ได้แก่การเกิดภาวะจิตที่จะอดทนต่อความผิดที่สัตว์ทั้งหลาย กระทำแล้ว มีความไม่โกรธเป็นใหญ่โดยมีปัญญาและกรุณา
- 7 สัจจบารมี ได้แก่การไม่กล่าวคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง มีการเว้น กล่าวบางอย่าง ทั้งนี้โดยมีปัญญาและกรุณา

¹ CpA. p. 277 อ้างในสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา, ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525), หน้า 102

8 อธิษฐานบารมี คือการที่จิตได้ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว มีความตั้งใจมั่นที่จะกระทำสิ่งต่าง ๆ ควบปัญญาและกรุณา

9 เมตตาบารมี คือการที่มีจิตใจไม่ประทุษร้ายต่อผู้อื่น มีความปรารถนาที่จะนำประโยชน์สุขมาให้แก่โลก แก่สรรพสัตว์ทั้งหลายอันมีปัญญากรูณาเท่ากับ

10 อุเบกขาบารมี คือการที่มีจิตเป็นไปสม่ำเสมอ ไม่แปรปรวนไปในการปรุงแต่งของสัตว์ ทั้งที่นำพอใจและไม่นำพอใจโดยมีปัญญาและกรุณาเสมอ

ปัจจุบันที่จะช่วยเสริมสร้างบารมีที่กล่าวมาข้างต้น ได้แก่อภินิหารหรือปณิธานซึ่งแสดงพระกรุณาอันมีลักษณะดังนี้คือ

ผู้ชามแล้ว	พึงยังผู้อื่นให้ชาม
ผู้หุดคัพแล้ว	พึงยังผู้อื่นให้หุดคัพ
ผู้รแล้ว	พึงยังผู้อื่นให้ร
ผู้บริสุทธีแล้ว	พึงยังผู้อื่นให้บริสุทธี
ผู้ฝึกกตแล้ว	พึงยังผู้อื่นให้ฝึกกต
ผู้สงบแล้ว	พึงยังผู้อื่นให้สงบ
ผู้หายใจโล่งแล้ว	พึงยังผู้อื่นให้หายใจโล่งด้วย
ผู้ปรีนิพพานแล้ว	พึงยังผู้อื่นให้ปรีนิพพาน ¹

ในการที่บุคคลจะบำเพ็ญบารมี บุคคลจะต้องอาศัยการช่วยเหลือเกื้อกูลและความกรุณาซึ่งกันและกัน ผู้ที่บรรลุนิพพานขั้นสูงสุดแล้ว จะต้องคอยช่วยเหลือผู้อื่นให้สามารถบรรลุนิพพานนั้น ๆ ตามด้วย ในเรื่องการตั้งปณิธานหรืออภินิหาร หรือการแสดงความกรุณานั้นมีปัจจัยที่สำคัญเกี่ยวข้องอยู่ 2 ประการ คือ

- 1 พระมหากรุณา ได้แก่ความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ความพยายามที่จะช่วยเหลือผู้อื่น
- 2 อุปายโกศล ได้แก่ความมีปัญญา ความเฉลียวฉลาดในการแก้ปัญหา หรือแสวงหาหนทางที่จะเผชิญกับอุปสรรคต่าง ๆ และผ่านพ้นไปได้

ปัจจัย 2 ประการนี้คือ ความกรุณาและปัญญานั่นบุคคลผู้บำเพ็ญบารมีจะต้องปฏิบัติความดีกันไปตลอดเวลาให้ประสานสัมพันธ์กันทั้งนี้เพราะความกรุณาจะทำให้พระโพธิสัตว์มุ่งปฏิบัติบารมี เพื่อประโยชน์ของผู้อื่นช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น ซึ่งจะทำให้พระโพธิสัตว์ได้ประสบความสำเร็จในพุทธการกกรรม ส่วนปัญญาจะทำให้พระโพธิสัตว์ได้รู้แจ้งชัดเข้าใจว่าบารมีต่าง ๆ เป็นภาวะหรือเป็นหนทางที่จะนำไปสู่โพธิ์ คือการรู้แจ้ง ทำให้เกิดความสำเร็จแห่งพุทธภาวะ

ดังนั้นพระโพธิสัตว์ย่อมขามุ่งแห่งสังสาระด้วยปัญญา และในขณะที่เดียวกันก็ยอมช่วยเหลือผู้อื่นให้สามารถข้ามพ้นความทุกข์ความกรุณา พระโพธิสัตว์ย่อมสามารถเข้าใจถึงความทุกข์ของผู้อื่นได้ด้วยปัญญา ขณะเดียวกันก็สามารถช่วยค้ำทุกข์ของผู้อื่นได้ด้วยความกรุณา พระโพธิสัตว์จะเป็นผู้มุ่งหน้าสู่ภาวะนิพพาน ความหลุดพ้นจากภพจากชาติด้วยปัญญา แต่พระองค์ยังไม่เข้าถึงนิพพานนั้น เพราะความกรุณาของพระองค์ที่มีปณิธานที่จะช่วยเหลือผู้อื่นทำให้พระองค์มุ่งหนักกลับสู่สังสาระอีก แต่ด้วยปัญญาพระองค์มิได้ทรงยินดีในสังสาระนั้น และไม่ติดไม่ยึดมั่นในสิ่งทั้งปวง

ในการบำเพ็ญบารมี ผู้บำเพ็ญย่อมจะต้องได้ประสบกับอุปสรรค เครื่องขัดข้องต่าง ๆ ที่จะทำให้การบำเพ็ญบารมีต้องหยุดชะงักหรือเสื่อมถอยไป อุปสรรคนี้ได้แก่ ความหวั่นไหวในสิ่งต่าง ๆ ซึ่งถือว่าเป็นกิเลสของบารมีทั้ง 10 กิเลสนี้มีชื่อเรียกว่า สังกิเลส ซึ่งเป็นภาวะที่สัมพันธ์ด้วยค้ำหาหรือความอยากในสิ่งต่าง ๆ สังกิเลส 10 อย่าง¹ ได้แก่

1. ความหวั่นไหว เนื่องจากบุคคลยังติด ยึดมั่น ในสิ่งของในวัตถุที่ให้แก่ผู้อื่น คือกิเลสของ ทานบารมี
2. ความหวั่นไหวในปางสัตว์ทั้งหลายและเวลา คือกิเลสของ ศีลบารมี
3. ความหวั่นไหวในความร้นรมย์แห่งกาม ไม่ร้นรมย์ ไม่ชื่นชมยินดีในความสงบ คือกิเลสของ เนกขัมมบารมี

¹ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ, ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท, หน้า 107

- 4 ความหวั่นไหวในความคิดที่ว่า "ตัวเรา ของเรา" ยึดมั่นความเป็นตัวเป็นตน คือกิเลสของมัญญาบารมี
- 5 ความหวั่นไหวในความง่วงเหงา หาวนอน ความฟุ้งซ่าน รำคาญใจ คือกิเลสของวิริยบารมี
- 6 ความหวั่นไหวในตนเองและผู้อื่นในคำพูดหรือการกระทำของผู้อื่น คือกิเลสของขันติบารมี
- 7 ความหวั่นไหวในสิ่งต่าง ๆ ในการกระทำต่าง ๆ เช่นหวั่นไหวในความตั้งใจมั่น ความไม่จริงจัง ความคลอนแคลน คือกิเลสของสัจจบารมี
- 8 ความหวั่นไหวในโทษและคุณ ไม่แน่ใจในโทษของสิ่งที่เป็นโทษ ไม่แน่ใจในคุณของสิ่งที่เป็นคุณ คือกิเลสของอริยฐานบารมี
- 9 ความหวั่นไหวในความเป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์สำหรับตน ทำให้ความปรารถนาที่จะสร้างความสุขแก่ผู้อื่นลดน้อยลง คือกิเลสของเมตตาบารมี
- 10 ความหวั่นไหวในสิ่งที่น่ายินดี และไม่ยินดี หรือในสิ่งที่น่าพอใจหรือไม่พอใจ คือกิเลสของอุเบกขาบารมี

เมื่อการบำเพ็ญบารมี จะต้องประสบกับภาวะของกิเลสต่าง ๆ อยู่เสมอในช่วงระยะเวลาของการบำเพ็ญ บุคคลผู้บำเพ็ญบารมีจึงจำเป็นต้องมีการชำระบารมีให้บริสุทธิ์ ในการชำระให้บริสุทธิ์ก็คือการขจัดความหวั่นไหวข้างต้น ด้วยการที่บุคคลผู้บำเพ็ญบารมี จะต้องงัดเว้นเสียจากสิ่งเหล่านี้ ได้แก่ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ความโกรธ ความผูกเวร ความลบหลู่ ความไม่เมตตา ความอิจฉา ตระหนี่ มายา สวาท โดยคือร้น แขงคิ ประมาท และมีัวเม่า เป็นต้น เมื่อพิจารณาแล้วเราก็จะเห็นได้ว่า สิ่งที่จะเป็นปฏิปักษ์ของบารมี หรือทำให้การบำเพ็ญบารมีไม่บริสุทธิ์สิ่งนั้นก็ไค้แก่ กิเลสทั้งหลาย นั่นคือ โลภะ โทสะ โมหะ นั่นเอง

แนวทางปฏิบัติ ในการบำเพ็ญบารมีหรือสร้างเสริมบารมี มีดังต่อไปนี้คือ

- 1 ทาน โดยการบริจาคสิ่งของ อุปกรณ์ หรือเครื่องอำนวยความสะดวก เครื่องบำรุงความสุขแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย

- 2 ศีล ด้วยการรักษาศีลิต กล่าวคำหรือวาจาอันเป็นที่รัก คำที่ก่อประโยชน์ เกื้อกูลกัน ไม่กล่าววาจาที่ทำร้ายและไม่เบียดเบียนกัน
- 3 เนกขัมมะ ด้วยการทำให้เกิดภาวะจิตอันเป็นกุศล สามารถเห็นโทษภัยของการครองเรือน มีความปรารถนาที่จะออกบวช มุ่งปฏิบัติธรรมต่าง ๆ ให้เกิดขึ้น
- 4 ปัญญา ด้วยการเป็นผู้ที่มีความรู้เฉลียวฉลาดในอุบายวิธีการต่าง ๆ ในการที่บำเพ็ญประโยชน์ เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย
- 5 วิริยะ ด้วยการเป็นผู้มีความพยายาม อุตสาหะ มานะริเริ่มในการสร้าง สรรค์ บำเพ็ญประโยชน์
- 6 ขันติ มีความอดทน ออกล้นต่อความผิดของสัตว์ทั้งหลาย
- 7 สัจจะ ไม่เป็นผู้หลอกลวง ไม่กล่าวสิ่งใดโตให้คลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง
- 8 อุทฺธิสุจฺจาน มีความตั้งใจจริง มุ่งมั่นที่จะกระทำอุปการะ ช่วยเหลือ เกื้อกูล ทอสรสรรพสัตว์แม้จะประสบกับความยากลำบาก
- 9 เมตตา มีความคิดคำนึงถึงประโยชน์ เกื้อกูล และปรารถนาให้ทุกชีวิต ใดประสบผลกับความสุข
- 10 อุเบกขา การมีความสม่ำเสมอในทุกสิ่ง ไม่เปลี่ยนแปลงไปในสิ่งใด ๆ
- สิ่งที่ เป็นอุบายที่จะทำให้บารมีที่บำเพ็ญวิสุทธิได้มีดังนี้คือ
- 1 การไม่ขาดแคลนเครื่องอุทฺทหนุณที่เกี่ยวข้องกับสัมมาสัมโพธิ์ เช่น บุญกุศล ทั้งหมดที่ได้เคยสะสมมา
 - 2 การกระทำที่กระทำอย่างจริงจัง เอาใจใส่ ตั้งใจจริง
 - 3 มีความเพียรในการประพฤติปฏิบัติติดต่อกันสม่ำเสมอ ไม่หยุดยั้ง

4 มีความพยายามในการทำงานให้สำเร็จ แม้จะต้องปฏิบัติเป็นเวลานาน¹

ผลหรืออานิสงส์ ในการบำเพ็ญบารมีก็คือ การเข้าถึงพระโพธิญาณ ทำให้สามารถดำเนินชีวิตไปในสังสารวัฏโดยไม่เคยได้รับความทุกข์ร้อนจากการตกลงในอเวจีตลอด 100 โภกฏักल्प ทำให้มีภาวะการเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีคุณสมบัติของความ เป็นพระพุทธเจ้าครบถ้วน เพราะเป็นผู้ที่ได้ทศพลญาณ

ระดับของการบำเพ็ญบารมี

ในคัมภีร์เดรวาทร์นอรธกถามี 2 คัมภีร์ คือ อรรถกถาพุทธช่วงศ์ และ อรรถกถาจริยาปิฎก

อรรถกถาพุทธช่วงศ์ แบ่งระดับเป็น อุปบารมี บารมี ปรมัตถบารมี² อุปบารมี คือการบำเพ็ญที่ใกล้จะเป็นบารมี เช่นการบำเพ็ญทานด้วยการบริจาคสิ่งของ นอกกายให้แก่ผู้อื่น บารมี คือการบำเพ็ญระดับกลาง เป็นการทำความดีด้วยตัวของร่างกายของตน การเสียสละแรงกาย แรงงาน ส่วนปรมัตถบารมี คือการบำเพ็ญทาน ในระดับสูงสุด ได้แก่การมอบ การสละ การให้ชีวิตของตนเป็นทาน

อรรถกถาจริยาปิฎก มีระดับบารมีต่างกันโดยใช้หลักต่าง ๆ ได้แก่การแบ่งระดับของบารมีตามระยะเวลาแห่งการบำเพ็ญ เป็นช่วงระยะเวลาตั้งแต่เริ่มตั้งปณิธานเรื่อยไปจนกว่าจะได้ตรัสรู้ บางครั้งจะแบ่งตามระดับของการสร้างสมคุณความดีมากน้อยเพียงใดที่จะนำไปสู่ ภาวสุข วิมุติสุข และบรมสุข³ ถ้าสร้างสมความดีมากพอก็จะนำไปสู่ ภาวสุข มากยิ่งขึ้นไปก็จะนำไปสู่วิมุติสุข และเมื่อสร้างสมคุณความดีเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ที่สุดก็จะนำไปสู่บรมสุขในที่สุด

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 114-115

² มตินี้จะไม่ปรากฏในคัมภีร์อื่น ๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะแบ่งระดับเป็น บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี

³ CpA. p. 320 อ้างในประพนธ์ อัสววิรุฬหกการ, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เดรวาทและคัมภีร์มหายาน", หน้า 328

ผลของการบำเพ็ญธรรม

ในพุทธศาสนาเถรวาท ผลที่ได้จากการบำเพ็ญธรรมคือการบรรลุนิพพาน พระสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้า ระดับชั้นต่าง ๆ ที่แสดงให้เห็นถึงผลของการบำเพ็ญธรรมของพระโพธิสัตว์นี้เรียกว่า ภูมิ ซึ่งหมายถึงแผ่นดิน โลก แคน ระดับพื้นเพ หรือสภาพ

ภูมิของพระโพธิสัตว์ คือการพัฒนาทางลักษณะจิตใจของพระโพธิสัตว์ สภาพจิตใจของพระโพธิสัตว์จะค่อยเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาเพราะธรรมะที่ได้บำเพ็ญ ลักษณะของภูมิจึงคล้ายกับการที่สภาวะจิตใจอยู่ในสภาพใดสภาพหนึ่งซึ่งเรียกว่า "วิหาร" และคล้ายกับการบำเพ็ญธรรมะที่เรียกว่ามรรค ซึ่งหมายถึง แนวทางที่ผู้บำเพ็ญธรรมได้พัฒนาจิตใจโดยการชำระจิตใจของตนเองจนกระทั่งได้บรรลุดังความหลุดพ้น

ลำดับขั้นของบุคคลที่เกิดขึ้นจากผลของการบำเพ็ญธรรมตั้งแต่จากบุคคลธรรมดาจนถึงระดับพระอรหันต์แบ่งได้เป็น 6 ขั้น คือ

- 1 ปุถุชน ได้แก่บุคคลธรรมดาสามัญทั่วไป ที่ยังมีกิเลส โลก โกรธ หลง
- 2 โคตรภู ได้แก่บุคคลผู้เริ่มเข้าสู่อริยธรรม เริ่มหันเหความคิดเข้ามาสนใจธรรมะซึ่งจะทำให้เป็นอริยบุคคล หรือเป็นช่วงที่บุคคลนั้นกำลังจะเป็นอริยบุคคล เป็นภาวะหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างปุถุชนกับอริยบุคคล
- 3 โสดาบัน หมายถึงผู้บำเพ็ญ อริศีลสิกขาละสังโยชน์ 3 ประการแรกได้ คือสามารถละสลักกายทิฏฐิ สัมผัสปรามาส และวิจิกิจฉา
- 4 สกิทาคามี คือพระโสดาบันที่ยังคงอยู่ในศีลสิกขา แต่สามารถละราคะ โทสะ โมหะ ให้เจือจางเบาบางลงได้จะมาสู่โลกนี้อีกคราวเดียว
- 5 อนาคามี คือพระสกิทาคามีที่บำเพ็ญ อริจิตตสิกขา และสามารถละสังโยชน์ 5 ประการได้ คือ 3 ประการแรก และละ กามราคะ และพยาบาท พระอนาคามีตายแล้วจะไปเกิดในสวรรค์ชั้นสุทธาวาสและจะปรินิพพานในที่นั้นไม่กลับมาในโลกนี้อีก

6 พระอรหันต์ คือพระอนาคามีที่ได้บำเพ็ญ อธิปัญญาสิกขาและสามารถละสังโยชน์ทั้ง 10 ประการได้หมด ไค้บรรลอรหัตผลเป็นอรหันต์

ขั้นหรือระดับของการปฏิบัติของบุคคลดังกล่าวนี้เรียกว่า มรรค คือแนวทางแห่งการหลุดพ้น สิ่งที่สำคัญในการปฏิบัติตามแนวทางนี้คือ การละสังโยชน์ 10 ประการ สิ่งที่สำคัญที่สุดคือการละสังโยชน์ 3 ประการแรกซึ่งได้แก่ สักกายทิฏฐิ สัสสพปราคาส และวิจิกิจฉา เพราะการละสังโยชน์ 3 ประการนี้ได้ จะทำให้ผู้ที่ละได้สามารถเปลี่ยนแปลงรากเหง้าของความคิด ทิฏฐิต่าง ๆ ที่มีอยู่เดิม ทำให้สภาวะจิตเปลี่ยนแปลงไป ยกกระดับพัฒนาขึ้น ส่วนสังโยชน์ 7 ประการหลัง เป็นกิเลสที่ละเอียดค่อยลงไปทีละน้อยอยู่ในสันดานในตัวของผู้ปฏิบัติ ถ้าผู้บำเพ็ญธรรมสามารถละสังโยชน์ 3 ประการแรกได้ บุคคลนั้นก็จะสามารถพัฒนาเปลี่ยนแปลงสภาพจิตใจให้ก้าวหน้าไปได้ จะเป็นผู้ที่ไม่หวนกลับมาที่มีสภาพจิตเหมือนเดิมอีกต่อไป นั่นคือบุคคลนั้นจะเข้าสู่กระแสพระนิพพาน สามารถบรรลุความหลุดพ้นได้อย่างแน่นอน

สังโยชน์ 10¹ คือกิเลสอันเป็นเครื่องผูกใจสัตว์โลกให้วนเวียนอยู่ในวัฏสงสาร ไม่สามารถที่จะละสังสารวัฏไปได้ ไค้แก่

1 สักกายทิฏฐิ คือความเห็นต่าง ๆ ที่ไม่เป็นเหตุให้บุคคลถือตัว ถือตน เป็นเรา เป็นเขา

2 วิจิกิจฉา คือความลังเล สงสัย ไม่นั่นใจ เป็นเหตุให้ไม่มั่นใจในปฏิบัติที่ตนปฏิบัติ

3 สัสสพปราคาส คือความเชื่อถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยเข้าใจว่ามีไค้ด้วยศีลหรือพรต

4 กามราคะ คือความกำหนัดด้วยอำนาจกิเลสกาม บางครั้งเรียกวาราคะ

5 ปฏิฆะ คือความกระทบกระทั่งของจิต ไค้แก่ความหงุดหงิด อำนาจโทสะ บางครั้งเรียกว่าโทสะ

¹สมเด็จพะมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ 2 (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2499), หน้า 117-119

6 รूपราคะ คือการติดใจในรูปธรรม เช่นมีความชอบใจในบุคคลบางคน หรือในสิ่งของบางสิ่ง

7 อรูปรากะ คือการติดใจในอรูปรธรรม เช่นพอใจในสุขเวทนา ทัณชม ยินดีในความสุขทาง ๆ

8 มานะ คือความสำคัญตนว่าเป็นสิ่งนั้นเป็นสิ่งนี้

9 อุทธัจจะ คือความฟุ้งซ่าน ความคิดฟุ้ง่าน เช่นนึกคิดเรื่องสิ่งใดก็คิดมาก เพลิดเพลินไปเกินกว่าเหตุ

10 อวิชชา คือความไม่รู้ชัด ไม่รู้แจ้ง ไม่รู้จริง ในสภาพความเป็นจริง

5 ประการหลังนี้เป็นสังโยชน์เบื้องสูง หรืออย่างละเอียด เรียกว่า อุกัมภากายสังโยชน์

ตามแนวทางของการปฏิบัติ หรือนำเพ็ญธรรม ผู้มีความต้องการจะบรรลุ มรรคผลจะต้องเริ่มที่มีศรัทธาในพุทธศาสนาในโพธิ์ของพระพุทธรเจ้า ในเวลาต่อมาจะ ตัดสินใจออกบวช และได้ประพฤติโพธิ์บักขิยธรรม อันเป็นธรรมที่จะนำไปสู่โพธิญาณ ซึ่งจะนำไปสู่ความหลุดพ้นในที่สุด

จะเห็นได้ว่าผลของการบำเพ็ญธรรมหรือการบำเพ็ญบารมีของ เถรวาทก็คือ ชั้นตอนของความหลุดพ้นนั่นเอง ทำให้บุคคลสามารถละสังโยชน์ 10 ประการซึ่งเป็น กิเลสเครื่องผูกพันสัตว์โลกให้ติดข้องอยู่กับการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารนั้นคือ ผลของการบำเพ็ญธรรม หรือบำเพ็ญบารมีจะสามารถทำให้บุคคลสามารถละกิเลสต่าง ๆ อาทิเช่น อวิชชา ตัณหา อุปาทาน โสภ โกรธ หลง มานะ ทิฏฐิ เป็นต้น ให้เบาบางลงได้ และสามารถละกิเลสที่เป็นเครื่องผูกมัดจิตใจให้เบาบางลงตามลำดับ เป็นการยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น ทำให้บุคคลมีภาวะเปลี่ยนแปลงไปจากบุคคลธรรมดา ที่เรียกว่าปุถุชน เลื่อนขึ้นไปเป็นอริยบุคคล คือ โสคคัมภี สกิทาคามี อนาคามี และ อรหันต์ในที่สุด

พระโศภิต์ตัวของเถรวาท

พระโศภิต์ตัวของเถรวาท หมายถึงอดีตชาติของพระพุทธเจ้าซึ่งดำรงชีวิตเป็นพระโศภิต์ตัวเพื่อบำเพ็ญคุณความดี สร้างสมบารมี เพราะปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณ

ในที่นี้จะกล่าวถึงพระโศภิต์ตัวที่กล่าวไว้ในจรียาปิฎก¹ เพียงบางส่วนเพื่อแสดงให้เห็นถึงพระจริยานุภาพของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันในชาติที่เป็นอดีต แสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญธรรมหรือบำเพ็ญบารมีของพระองค์ในชาตินั้น ๆ การบำเพ็ญบารมีของพระโศภิต์ตัวแต่ละพระองค์มีดังนี้คือ

1 เรื่องของอกิตติคาบส² ซึ่งบำเพ็ญตบะอยู่ในป่า จนร้อนถึงพระอินทร์ต้องแปลงเพศเป็นพราหมณ์ เพื่อเป็นโอกาสให้อกิตติคาบสได้บำเพ็ญทานบารมี อกิตติคาบสจึงให้ใบไม้อันอาหารของตนจนหมดสิ้น มีคำอธิบายว่า ใบไม้ที่อกิตติคาบสให้เป็นทานนั้นไม่มีน้ำมัน และไม่เค็ม แสดงว่า อกิตติเป็นผู้อยู่อย่างง่าย ๆ เพียงประทังชีวิตเท่านั้น แต่ก็ยังยินดีให้อาหารของตนเป็นทาน ไม่คิดว่าเมื่อให้ไปแล้วตนจะไม่มีกิน ตอนที่กล่าวว่าที่อกิตติคาบสทำเช่นนั้นมิใช่หวังลาภยศ แต่บำเพ็ญเพราะปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณ เรื่องนี้เป็น การแสดงถึงทานบารมีของพระโศภิต์ตัวชื่อว่าอกิตติคาบส

¹จรียาปิฎก เป็นคัมภีร์ที่ 16 ในชุดทศนิกาย พระสุตตันตปิฎกเป็นเรื่องราวของพระโศภิต์ตัวที่ประพฤติปฏิบัติตามหลักคุณธรรมอย่างไม่มีใครเทียบเท่าในขณะที่ยังบำเพ็ญตบะบารมี เพื่อให้สำเร็จพระโศภิต์ญาณ

จรียาปิฎก แบ่งออกเป็น 3 วรรค วรรคแรกมี 10 จรียา แสดงทานบารมีของพระโศภิต์ตัว 10 องค์ วรรคที่สองมี 10 จรียา แสดงศีลบารมี ส่วนวรรคที่สามมี 15 จรียา 5 จรียาแรกเกี่ยวกับเนกขัมมบารมี จรียาที่ 6 แสดงอธิษฐานบารมี จรียาที่ 7-12 แสดงสัจจบารมี จรียาที่ 13 -14 แสดงเมตตาบารมี และจรียาสุดท้ายแสดง อุเบกขาบารมี

²ช. จรียา. 33/1/370

2 เรื่องของสังขพรหมณ์¹ ได้พบพระปัจเจกพุทธเจ้าเดินสวนทางมาตามทางที่แห้งแล้งและกันดาร พ้นคันทนกระแหง อากาศร้อนจัด สังขพรหมณ์จึงถวายนมและรองเท้าวาดยเห็นว่ พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นเนื้อนาบุญ การถวายนมและรองเท้าเป็นทานนั้นนับเป็นการเสียสละอย่างมาก เพราะถ้าไม่มีนมและรองเท้า สังขพรหมณ์เองก็จะต้องลำบากมาก แต่ก็ให้ควมมีจิตตั้งมั่นว่าจะบำเพ็ญทาน เรื่องนี้เป็นทานบารมีของพระโพธิสัตว์ชื่อสังขพรหมณ์

3 เรื่องของพระเวสสันดร² ได้บำเพ็ญบารมีในทุก ๆ ทางระหว่างอยู่ในครรภ์มารดาได้ทรงบังเกิดให้พระมารดาบริจาคทานแก่คนยากจน คนป่วย คนแก่ คนเดินทาง เมื่อพระชนม์ได้ 8 พรรษาถึงใจบริจาค หัวใจ ตา แม่เนื้อ และเลือดเป็นทาน ต่อมาได้พระราชทานช้างคู่บ้านคู่เมืองแก่ชาวกรุงศรี เมื่อถูกขับออกจากพระนครก็ยังไม่หวนมา รด ทาสี แม่โค พระสนมจนหมดสิ้น เมื่ออยู่ในป่าก็ยังได้พระราชทานกัณฑ์ชาลีแก่ชูชก และยกพระนางมัทรีให้แก่ท้าวสีกะ ผู้แปลงเป็นพรหมณ์มาขอ ทุกครั้งที่มีการบริจาคทาน โลกชาติจะหวนไหว้ชื่นชมในอำนาจทานบารมีของพระองค์ เรื่องนี้เป็น การแสดงทานบารมีของพระโพธิสัตว์ชื่อ พระเวสสันดร

4 เรื่องปริพาชกชื่อจุฬโพิ³ รักษาศีลยอมให้พระราชอาชฎครานางพรหมณีผู้เป็นภริยาเก่าไป แมว่าจะโกรธก็ยอมชมความโกรธ แม้ใครจะทำร้ายนางพรหมณี ก็จะไม่ทำลายศีลเพราะต้องการพระโพธิญาณและสัมพัญญุตญาณ เรื่องนี้แสดงถึงศีลบารมีของพระโพธิสัตว์ชื่อ จุฬโพิ

5 เรื่องของเทพบุตรชื่อธรรมะ⁴ หรือธรรมวาทีเทพบุตร ซึ่งคอยชักชวนคนทั้งหลายให้สมาทานกุศลกรรมบถ หลีกเลี้ยงการวิวาทกับธรรมวาทีเทพบุตร หลีกทางให้เพราะต้องการรักษาศีลระงับความโกรธเคืองที่จะทำร้ายธรรมวาทีเทพบุตร ระงับ

¹ช. จரிய. 33/2/371

²ช. จரிய. 33/9/376

³ช. จரிய. 33/14/86

⁴ช. จரிய. 33/18/390

จิตได้แล้วธรรมเทพบุตรถูกชนีสูบเอง เรื่องนี้แสดงถึงศีลบารมีของพระโพธิสัตว์ ชื่อ
ธรรมวาที

6 เรื่องพญานาคชื่อสังขปาละ¹ สังขปาละถูกนายพรานจับไป พรานรูปที่แต่ง
ควยหอกที่จุมูก หาง กระดุกขึ้นหลัง แล้วเอาหว้ายร้อยหามไป พญานาคมีฤทธิ์มากสามารถ
ห้ามหาสมุทร ป่า ภูเขา ให้ใหม่ควยลมหายใจของตน แต่ก็มีได้โกรธเคืองพรานเหล่านั้น
เพราะรักษาอุโบสถศีล ตั้งใจบำเพ็ญศีลบารมีในที่สุดพญานาคคงตายอย่างทรมาณ
นับเป็นการรักษาศีลชั้นยอมสละชีวิต เรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงศีลบารมีของพระโพธิสัตว์ชื่อ
สังขปาละ

7 เรื่องของพระราชโอรสทรงพระนามว่าบุษัญชัย² ทรงสลดพระทัยเพราะ
เห็นหยาดน้ำค้าง เทือกแห่งเมื่อต้องแสงอาทิตย์ จึงออกผนวชเมื่อพระบิดายกราชสมบัติ
ให้เป็นผู้ปกครองก็มีใค้ยอมรับจนแม่เมื่อพระบิดาสอดคจนนางสนมกำนัลชาวเมืองรำให้
ขอให้อยู่ครองราชสมบัติ ก็คิดลึนใจออกบวชอย่างเด็ดขาด ทั้งนี้มิใช่เพราะพระองค์
ไม่รักพระบิดาพระมารดาข้าราชการบริวาร และยศศักดิ์ แต่เป็นเพราะปรารถนาพระโพธิญาณ
และสัพพัญญุตญาณ เรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงเนกขัมมบารมี ของพระโพธิสัตว์ชื่อ บุษัญชัย

8 เรื่องพระราชโอรสทรงพระนามว่าอโฆร³ เป็นผู้เจริญวัยในเรือนเหล็ก
เมื่อพระราชบิดาจะพระราชทานสมบัติก็กราบทูลว่า พระองค์เป็นผู้ถูกจองจำในครรรภ์
พระมารดาแล้วยังถูกจำในเรือนเหล็กอีก ดาวยังจะยินดีในราชสมบัติอยู่อีกก็จะเป็นผู้
เลวทราม จึงคิดออกบวช แสวงหาธรรม มิใช่ว่าพระองค์ไม่รักพระมารดา พระบิดา
หรือยศศักดิ์ แต่หากว่าปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณ เรื่องนี้แสดงเนกขัมมบารมีของ
พระโพธิสัตว์ชื่อ อโฆร

¹ช. จரிய. 33/20/391

²ช. จரிய. 33/21/393

³ช. จரிய. 33/23/395

9 เรื่องพระกุมารทรงพระนามว่า เตมียกุมาร¹ เห็นภัยแห่ง เสวตฉัตร์ จึงอธิษฐานองค์ 3 ประการ คือ เป็นคนเปลี้ย เป็นคนใบ้ และเป็นคนหูหนวก อยู่ 16 ปี แม่ว่าจะถูกทดลองด้วยวิธีการต่าง ๆ ก็ไม่เลิกจากอธิษฐาน ทั้งนี้เพราะปรารถนาพระโพธิญาณ และพระสัมพันธุญาณ การอธิษฐานนี้เป็นอธิษฐานบารมีของพระโพธิสัตว์ชื่อ เตมียกุมาร

10 เรื่องนกคุ้ม² พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นลูกนกคุ้มชนยังไม่งอก วันหนึ่งเกิดไฟไหม้ป่าลูกนกคุ้มนี้ถึงศีลคุณ ความสัตย์ของพระสัมพันธุเจ้าผู้ประกอบด้วยความสัตย์ ทำสังจกิริยา อ่างพระพุทธรูปและพระธรรมให้ไฟดับ ไฟก็ดับลง ไม่มีผู้ใดมีดีจะเสมอด้วยดีจะพระโพธิสัตว์ แสดงถึงดีจบบารมีของพระโพธิสัตว์เมื่อเป็น นกคุ้ม

11 เรื่องของพญาปลา³ อาศัยอยู่ในหนองน้ำ ในฤดูร้อนน้ำในสระแห้งขอด นกก็ค่อยมาจับปลา เหล่าปลาทั้งหลายได้รับความเดือดร้อน พญาปลาคิดวิธีช่วยให้ปลาทั้งหลายปลอดภัย จึงทำสังจกิริยาว่า ตนไม่เคยเบียดเบียนสัตว์ให้ได้รับความลำบาก ฉะนั้นขอให้ฝนตก เพื่อมิให้แห้งทั้งหลายเบียดเบียนปลาได้ ฝนทำให้ใหญ่ก็ตกลงมาด้วยความอุปการแห่งความสัตย์ ไม่มีผู้ใดเสมอพญาปลาในความสัตย์ แสดงถึงดีจบบารมีของพระโพธิสัตว์เมื่อเป็นพญาปลา

12 เรื่องสุวรรณสามคาวส⁴ อยู่ในป่าแวดล้อมด้วยราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมู กระบือ กวางควาย และหมูป่า โดยไม่ต้องเกรงกลัวภัยอันตรายไม่มีการทำร้ายกันเพราะมีกำลังเมตตาคำจุน เรื่องนี้แสดงถึงเมตตาบารมีของพระโพธิสัตว์ชื่อสุวรรณสามคาวส

¹ พ. จரிய. 33/26/397

² พ. จரிய. 33/29/400

³ พ. จரிய. 33/30/401

⁴ พ. จரிய. 33/33/403

13 เรื่องมณี¹ พระโพธิสัตว์อาศัยในป่าช้าคนบางพวกเข้าทำหยาบช้าต่าง ๆ บางพวกก็เอาเครื่องบรรณาการต่าง ๆ มาให้ พระโพธิสัตว์มีจิตเสมอในคนทั้งหมดไม่มีความเอ็นดู ไม่มีความโกรธ วางเฉยในทุกข์สุข ยศและความเสื่อมยศ แสดงให้เห็นถึงอุเบกขาบารมีของพระโพธิสัตว์เมื่อเป็นมณีผู้แสวงหาอย่างประเสริฐ

พระโพธิสัตว์ในเถรวาทจะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าในอดีตชาติ แนวทางการบำเพ็ญบารมี หรือคุณความดีของพระโพธิสัตว์ จะเป็นการสร้างศรัทธาและกระตุ้นเตือนใจพุทธศาสนิกชนให้ประพฤติตามพระบรมศาสดา เพื่อการดำเนินชีวิตอยู่ในโลกนี้อย่างเป็นสุข ผู้เขียนเห็นว่าพุทธศาสนิกชนฝ่ายเถรวาท ไม่ได้มีความมุ่งมั่นที่จะให้ตนเองได้เป็นพระโพธิสัตว์ แต่การบำเพ็ญคุณความดีหรือบารมีของพระโพธิสัตว์จะเป็นแนวทางให้ชาวพุทธฝ่ายเถรวาทดำเนินชีวิต เพื่อความสุขความเจริญ ทั้งส่วนตนและสังคมส่วนรวม ดังจะเห็นได้ว่าในชีวิตประจำวันจะมีการทำบุญ โดยการให้ทาน รักษาศีล ฟังเทศน์ ฟังธรรม ทำสมาธิภาวนา เป็นต้น ซึ่งถ้าจะเปรียบกับการบำเพ็ญบารมี การให้ทานก็เป็นทานบารมี การรักษาศีลก็เป็นศีลบารมี การฟังเทศน์ฟังธรรม ทำสมาธิภาวนาก็นับได้ว่า เป็นเนกขัมมบารมี รวมทั้งปัญญาบารมี

สรุปได้ว่าพระโพธิสัตว์ในเถรวาทจะหมายถึงพระพุทธเจ้าในอดีตชาติซึ่งได้บำเพ็ญบุญบารมีอย่างขบถยั้งทั้ง 10 ประการ ที่เรียกว่าบำเพ็ญศบารมี และได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในปัจจุบัน การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ได้มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนฝ่ายเถรวาทในการสร้างสมคุณความดีเพื่อชีวิตในปัจจุบัน และในอนาคต

¹ช. จரிய. 33/35/404